

Orhun Kitabeleri (Köktürk Yazıtları)

Orhun Yazıtları (Kök Türk Anıtları) Hakkında Kısaca Bilgi

Kök Türk Kitabeleri Türkçenin bilinen yazılı ilk örnekleridir. 8. yüzyılda dikilen bu yazıtlar Göktürlere aittir. Türk edebiyatının ilk yazılı metinleridir. “Türk” adının geçtiği ilk metinlerdir. Anıtlar; yazılı olduğu için Türk dilinin, Göktürklerin tarihinden söz ettiği için Türk tarihinin, idarecilerin halka hitabı söz konusu olduğu için hitabet sanatının ve yönetimdekiler kendi hatıralarından söz ettiği için anı türünün ilk örneği kabul edilir.

Günümüzde Moğolistan’ın kuzeydoğusundaki Orhun Vadisi’nde bulunmaktadır. Yazıtlar; “**Göktürk Kitabeleri, Göktürk Yazıtları, Orhun Anıtları, Orhun Yazıtları, Orhun Abideleri**” olarak da adlandırılır. Bu devirden kalma birçok eser olsa da en önemlileri, sonsuzluğu simgelediğine inanılan ve üzerine yazılan Bengü Taşlardır. Bu taşlardan en ünlüleri, **Kök Türk Yazıtları** olarak anılan, Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıdır.

Metinlerin yazarı Yollug Tigin’dir. 38 harfli Göktürk alfabesiyle yazılmıştır. Kitabelerin bir yüzü Çince diğer yüzleri Türkçe yazılmıştır. Yabancı etkilerden uzak, yalın bir dil kullanılmıştır. Satırlar, yukarıdan aşağıya yazılmış ve sağdan sola istif edilmiştir. Sadece Tonyukuk Anıtı soldan sağdır. Yazıtlarda; Bilge Kağan’ın kardeşi Kül Tigin’le birlikte Çinlilere karşı yaptıkları bağımsızlık savaşı, Göktürk devletinin yeniden kuruluşu, Türk milletinin bütünlüğünün yeniden sağlanması için verdikleri mücadele anlatılır.

Abidelerde Türk milleti, kültürel kimliğine sahip çıkmaya çağrılır. Tarihten örnekler verilerek, Çinlilerin Türkler üstünde oynadıkları oyunlar anlatılır. Birlik ve beraberlik çağrısı yapılır. Dinî ve din dışı konuları içerir, söz konusu din “Gök Tanrı” inancıdır. Edebiyat, tarih, coğrafya gibi dallara kaynaklık etmektedir. Eserde Türklerin yaşama biçimine, hayatı tarzına ait bilgiler mevcuttur. Anıtların varlığından ilk kez tarihçi Cüveyni 12. yy.da Tarih-i Cihan-Kûşa adlı eserinde söz etmiştir.

Bu eserleri bilim dünyasına ilk kez 1722’de İsveçli Subay Strahlenberg tanıtmış, ancak taşlardaki yazıları okuyamamıştır. Kitabelerdeki yazıyı 1893’te çözümleyip bunların Türklere ait olduğunu ortaya koyan ise Danimarkalı bilim adamı Wilhelm Thomsen’dir. Taşların bir cephesi Çince yazıldığı için Thomsen, bu satırlardan yola çıkarak ilk olarak Tengri, Kül Tigin ve Türk kelimelerini okuyup çözmüş daha sonra tümünü okumayı başarmış ve Danimarka Kraliyet Akademisi bülteninde bu konuda bilgiler vermiştir.

1709'da Ruslara esir düşen İsveçli subay Strahlenberg (Ştranberk) tarafından dünyaya tanıtılmıştır. 1891 'de Rus araştırmacı Radloff (Radlof) kitabelerin üzerinde bilimsel araştırmalar yapmıştır. Danimarkalı Thomsen (Tomsın) 1893'te alfabeyi çözmüştür. Günümüze kadar sayısız araştırmalara kaynak olan kitabeler üzerinde Muharrem Ergin, Talat Tekin gibi Türkologlarımız da araştırma yapmışlardır.

Aşağıdaki metin, bugünkü Moğolistan sınırları içerisinde kurulan II. Kök Türk Devleti'nden kalan ve runik harflerle yazılan kitabeden alınmıştır. Göktürk Kitabelerinin İkincisi olan Bilge Kağan Kitabesi, Bilge Kağan'ın 734'te ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir. Kitabede anlatıcı, Bilge Kağan'dır. Bumin ve İstemi Kağan zamanlarındaki yükselme devri, Çin'e tutsak olma, Çin esaretinden kurtulma, Bilge Kağan'ın savaşları ve Bilge Kağan'ın Türk milleti için yaptıkları kitabede ele alınmıştır.

[3] Kişi oğlında üze eçüm apam Bumin Kagan İstemi Kağan olurmuş. Olurupan Türk budunung ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş. Tört bulurng kop yağı ermiş. Sü sülepen dört bulungdaki budunuğ [kop almış, kop baz kılmış]. Başlıgıg [yü]kündürmiş, tizligig sökürmiş. İlgerü Kadirkan yışka tegi kirü]

[3] insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, istemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda

[4] Temir Kapıgka tegi kondurmuş. İkin ara idi oksuz Kök Türk iti ança olurur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyrukı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budum [yime tüz ermiş. Anı] üçün ilig ança tutmuş erinç. İlig tutup törü[gitmiş. Ozi ança kergek bolmuş].

[4] Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök Türkü düzene

sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabîî, cesur imiş tabîî. Beyleri de mileti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş.

[5] Yogçı sıgıtçı önigre kün togsık da Bökli çöip]üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kurıkan Otuz Tatar Kıtarny Tatabı bunça budun kelipen sıgtamış, yoglamış. Antag külüg kağan ermiş. Anda kisre inişi kağan bolmış eri]nç. Oglıtı kağan bolmış erinç. Anda [kisre inişi eçisin teg]

[5] Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk. Çin, Tibet Avar. Bizans. Kırgız. Üç Kurıkan. Otuz Tatar. Kıtay. Tatabı. bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş, öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabîî, oğulları kağan olmuş tabîî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi (...)

[19] Türk budun ilingın törügün kim artatı udaçı [ert]i? Türk budun ertin, ökün! Küregüngün üçün igidmiş kaganına ermiş [barmış edgü] ilinge kentü yangıldığ, yablak kigürtüg. Yaralıkı kandın kelip yariya iltidi? Sügüglüg kandın [kelipen] süre [iltidi? Iduk Ötüken yı]ş budun bardığ. İlgerü [barıgma] bardığ. Kungaru

[19] Türk mileti. ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk mileti. vaz geç. pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iine karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes ötüken ormann n mileti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batiya.

[20] bangma bardığ. Barduk yirde edgüg ol erinç: [Kanı]ng ögüzçe yügürti. Süngüküg tagça yatdı. Beglik un oğlınğın kul kıldığ. [İsilik kız oğlungun] küng kıldığ. Ol bilmedükügün üçün yablakınğın üçün eçim kağan uça bardı. Başlayu Kırkız kaganffig balbal tikdim]. Türk budun ab küsi yok bolmazun tiyin kang m kaganıg

[20] giden, gittin! Gittiğın yerde haynn şu olmalı: Kanın nehir gibi koştı. Kemiğın dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldn. Hanımlık kız evlâdnı carıye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti, önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı.

[21] ögüm katunug kötürügme tengri il birig[me te[rigr]i Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tengri kağan olurt[dı erinç. Neng] yılsıg budunda üze oturmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak budunda [üze olurtum]. [İnim Kül Ti]ğın iki şad inim Kül Tigin [birle] sözleşdimiz.[Kangımız]

[21] annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabîî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız. dışta elbisesiz: düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin. iki şad. küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın.

[22] eçimiz kazanmış budun ab küsi yok bo[lmaz]un tiyin, Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü kazgandım. Ança kazanıp biriki budunug ot sub kılmadım. Men [özüm kağan olurtukuma] yir sayu barmış bu [dun yadagın yalınğın?] ölü yitü [yana]

[22] amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için

gece uyuyamadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri

[23] kelb. Budunug igideyin tiyin yırıgaru Oğuz budun tapa ilgerü Kıtany Tatabı [bu]dun tapa birigerü Tabgaç tapa iki yigir[mi süledim ...] süngüşdüm. Anda kisre tengri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi budunug [tirgür]ü igit[t]im. Yalng budunug tonlug kıldım. Çıgarny bud[unug] bay kı [İdim].

[23] geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.

[24] Az budunug öküş kıldım. Igar illigde ı[gar] kaganlıgda yig kıldım. Tört bulungdaki budunug kop baz kıldım, yağışız kıldım. Kop manga körb.

[24] Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.

Göktürk Yazıtları üç ana taşan oluşur:

1. Vezir Tonyukuk Anıtı

720 yılında Vezir tonyukuk tarafından dikilip yazılmıştır. Eser, anı-tarih karışımı bir metindir. Tonyukuk'un konuştuğu bu anıtta bir devlet adamı gözüyle dönemin tarihi ele alınır; bunlar hatıra ve nasihat üslubuyla yalın bir dille ifade edilir. Tarih ve anı türünün ilk örneği kabul edilir.

2. Kül Tigin Anıtı

732 yılında Bilge Kağan tarafından diktirilmiş ve Yolug Tigin tarafından yazılmıştır. Yazıtta Bilge Kağan; Göktürk tarihine ait olaylar ve sorunları ele almış, topluma birlik, beraberlik mesajı vermiştir.

3. Bilge Kağan Anıtı

735 yılında oğlu Tenri Kağan diktirmiş ve Yolug Tigin yazmıştır. Bilge Kağan'ın ağzından devletin nasıl büyüdüğü, Türk milletine mesajları ve Kül Tigin'in ölümünden sonraki olaylar ilave edilmiştir.

Köktürk Abideleri (Orhun Yazıtları) Maddeler Halinde Özellikleri

- * Köktürk Yazıtları yüce Türk hakanı, Bilge Kağan döneminde verilen bir **nutuk (söylev)** ürünüdür.
- * Bu abidelerden birincisi 720-725 seneleri arasında taşlara kazınarak yazılan Tonyukuk Yazıtı'dır. İkinci anıt da Kültigin (Kültekin) Anıtı'dır.
- * Gültekinin ölümü üzerine ağabeyi Bilge Kağan, bu abideyi 732'de senesinde yazdırmıştır.
- * Üçüncü ve sonuncu anıt olan Bilge Kağan Anıtı da hakanın ölümünden bir sene sonra 735'te oğlu Tengri Kağan tarafından yazdırılmıştır.
- * Bu abidelerde içerik olarak; Türk Devleti'nin nasıl güçsüzleşerek dağılıp yıkıldığı, yüce Türk hükümdarı Bilge Kağan ve Gültekin'in (Kültigin) Çin devletine karşı verdikleri bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, Türk milletinin var oluşunu devam ettirebilmesi için neler yapması gerektiği nutuk edasıyla dile getirilmiştir. anlatılmıştır.

* Bu yazıtlardaki yazıları Yolluđ Tigin (Yulug) yazmıştır.

* İŖveçli bir asker olan Johan Von Strahlenberg keşfetmiş ve Danimarkalı bŷyŷk araştırmacı ve bilim adamı olan Thomsen da 1893 yılında **Kŷk Tŷrk Anıtları**'ndaki yazıları ŷzŷp anlamlandırmıştır.

Ŗnemi Nedir

- Tŷrk adının geçtiği ilk metin
- Tŷrk edebiyatının /dilinin ilk yazılı metni
- Hitabet ve anı tŷrŷnŷn ilk ŷrneđi
- Tŷrk tarihinin ŷnemli bir yazılı kaynağı
- Tarihî, siyasi bir nutuk ŷrneđi
- Hŷkŷmdarın millete hesap verdiđi demokrasi gŷstergesi